

A MAGYAR DOKTORI ISKOLÁK HELYZETE ÉS JÖVŐJE

Róna-Tas András

az MTA rendes tagja, a MAB Doktori Bizottságának elnöke – aronatas2@axelero.hu

Egy dokumentum

A Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) 2003. júniusi plenáris ülésén egy több mint ötvenoldalas, számos melléklettel ellátott dokumentumot fogadott el. A több hónapos munka eredményeként született dokumentum átfogó képet ad a magyar doktori képzés helyzetéről, jövőjéről. A különböző, egyre bővülő változatokat minden érintettel többször is megvitattuk. A teljes szöveg, amely nyilvános és a MAB honlapján (www.mab.hu) mindenki számára hozzáférhető, minden lényeges kérdésben konszenzust tükröz. Azokban az esetekben, amelyekben nem sikerült egyetértést létrehozni, a szöveg magától az eltérő nézetekre. Azért tartom szükségesnek ezt a bevezetőben megemlíteni, mert a nyilvánosság és a konszenzus létrehozása a demokratikus társadalom működésének alapfeltétele. Hogy ez ilyen nagy mértékben sikerült, az minden érintett és résztvevő közös érdeme, ezért szeretnék e helyütt is mindenkinek, intézmények és nevek felsorolása nélkül, őszinte köszönetet mondani.

A dokumentum hét nagy fejezetből áll. A bevezető a magyar doktori iskolák kialakulását mutatja be, elhelyezi őket a magyar oktatás és kutatás rendszerében. Külön szól a művészeti és teológiai doktori iskolákról, amelyek helyzete igen speciális. A következő négy fejezet a nemzetközi gyakorlatban régóta elfogadott SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) elemzés rendszerét követi. A hatodik fejezet a teen-

dőket elemzi, mégpedig a doktori képzés közvetlen és közvetett szereplői szerinti bontásban. Végül a hetedik fejezet a magyar doktori iskolák jövőjét vázolja fel.

Rövid történet

Már 1991-ben nyilvánvalóvá vált, hogy a doktori képzést és a doktori diplomák kiadását vissza kell adni az egyetemeknek. Az Európai Egyetemek Konferenciája (CRE) csak olyan egyetemeket vett fel tagjai közé, amelyeknek doktoráltatási joguk is volt. Már akkor világos volt, hogy ha Európában képzeljük el jövőnket, akkor vissza kell térnünk Magyarországon is ehhez az ősi egyetemi joghoz. Szükség volt erre azért is, mert veszélybe került a magyar tudományos fokozat nemzetközi elfogadhatósága. A „kandidat nauk” nemzetközileg nem volt kompatibilis. Így például a 70-es években egyes nyugatnémet egyetemek a kandidátusi fokozatot a német promócióval, mások a habilitációval tekintették egyenértékűnek. Másfelől világos volt, hogy a kandidátusi fokozat egy más életpálya és egy másik cél teljesülését jelentette. Míg a doktori fokozat az egyetemen elérhető legmagasabb és egyben az országunkban egyetlen tudományos fokozat, amely azt tanúsítja, hogy tulajdonosa alkalmas a magas szintű tudományos munkára, addig a kandidátusi fokozat egy hosszabb tudományos munkával elérhető állomás volt, „fehér tógás jelöltség” a tudósi pályán, az akadémiai tagság felé vezető lépcsők legal-

sóbbika. Míg a kandidátusi fokozatot a jelöltek általában életük negyvenes éveinek derekán érték el, a doktori fokozat elnyerése mindenütt a világon a jelölt húszas éveinek végén történik. Azt kell tehát mondanunk, hogy az egyetemi doktori fokozat nem a kandidátusi helyébe lépett, hanem az utóbbi megszűnésével egy időben egy új rendszerre való áttérést jelzett.

Félő volt azonban, hogy a doktoráltatási jog visszakerülése az egyetemekre jelentős minőségi romlással jár. Ezért a Magyar Rektori Konferencia már 1991-ben szorgalmazta, hogy a doktoráltatási jog valamilyen formában minőségi kritériumokhoz legyen kötve. A megoldás és ezzel együtt a magyar akkreditációs rendszer születése valójában egy alku eredménye volt. A magyar felsőoktatás katasztrofális anyagi helyzete ellenére a pénzügyi kormányzat nem kívánt külön forrásokkal a felsőoktatási intézmények segítségére sietni. Mégpedig azért nem, mert a felaprózott és rosszul, nem hatékonyan működő intézmények magas szellemi teljesítményük ellenére inkább „pénznyelő gépek” módjára viselkedtek. Ugyanakkor az akkori pénzügyminiszter, Kupa Mihály, azt az álláspontot képviselte, hogy ha sikerül egy olyan programot felmutatni, amely egyfelől új feladatot jelent, másfelől minőségi garanciákkal jár, akkor nyitott a többletfinanszírozásra. Ezt a javaslatot alapul véve dolgoztuk ki a doktori programok ideiglenes akkreditációját. A tervet a kormány elfogadta, és Ideiglenes Országos Akkreditációs Bizottság (IOAB) néven 1992-ben megalakult a MAB elődje, egyelőre mint pályázati bizottság. A kormány pedig az 1993-as költségvetésben 314 millió forint többletforrást biztosított a program megvalósításához.

A nem könnyű megalakulás idejére visszatekintve azt kell mondanom, hogy a sikert több tényező együttes megléte biztosította. Mindenekelőtt sikerült egy, a tudományok különböző ágait magas szinten re-

prezentáló személyekből álló testületet létrehozni az érintett szakmák és intézmények (egyetemek, Akadémia) teljes konszenzusaival. Sikerült az intézményt a politikai küzdőtérrel távol tartani. A felsőoktatási törvény 1993. július 13-i ülésnapján véglegesen elfogadott felsőoktatási törvénynek a magyar akkreditációs rendszerről szóló két szakaszát az akkori parlament mindkét oldala, kormánypárti és ellenzéki képviselők egyhangúlag szavazták meg. Sikerült az akkreditációs testület függetlenségét jogilag is biztosítani. Végül, de nem utolsósorban a magyar társadalom vezető tudósai belátták, ha nem is mindenki és nem is azonnal, hogy az ő érdekük is egy, a minőséget tanúsító független szervezet működése.

Az IOAK az első körben a beadott pályázatoknak csak 35 %-át fogadta el. Ez csak részben volt a pályázatok színvonalának következménye, oka volt ennek másrészt az intézmény újdonsága, a pályázatban való gyakorlatlanság és régi beidegződések. Mire 1994 elején megalakult a végleges Országos Akkreditációs Bizottság (OAB), az IOAB-tól több mint kétszáz A típusú (önálló) és B típusú doktori programot vett át és fogadott el véglegesen.

1993-ban tehát ideiglenesen, majd 1994-től végleges akkreditációval megindulhatott az új típusú magyar doktori képzés.

2000-re a doktori programok száma hat-száz fölé emelkedett. Ezek ugyan a formai követelményeknek megfelelték, de létrejöttüket sokszor személyes érdek, presztízs és nem tudományos szempontok vezérelték. Ez a tény is szerepelt azon okok között, amelyek miatt a felsőoktatási törvény módosítása 2000-ben előírta, hogy a doktori programok doktori iskolákba tömörüljenek. Egy kormányrendelet előírása szerint egyetemnek egy tudományágban csak egy doktori iskolája lehetett. Ugyanakkor minden tudományágban lehetőség nyílt multidiszciplináris doktori iskolák létesítésére. Mivel az új

doktori iskolák akkreditációjára a törvény nem biztosított megfelelő időt, a MAB előbb csak ideiglenesen, majd 2002. június végére véglegesen akkreditálta az egyetemek száznegyvenöt doktori iskoláját. Azóta újabb iskolák is létesültek, és ma a magyar doktori iskolák száma meghaladja a százötvenet is.

A 2000/2001-es tanévben a doktori iskolákba beiratkozott összes nappali hallgató létszáma 4548 volt, ebből állami ösztöndíjat kapott 2480 hallgató. A törvény nem zárja ki a levelező hallgatói formát, és természetesen lehetőséget nyújt, hogy valaki a doktori iskolán kívüli felkészüléssel és disszertációval nyerje el a doktori fokozatot. Az iskolán kívül felkészülők közül sokan jártak be a rendszeres PhD-oktatásra, míg a felvettek közül nem kevesen végül is nem jutottak el a harmadik év végéig sem. Mindezeket figyelembe véve, a különböző oktatási formákban egy időben részt vevő doktoranduszok száma becslések szerint meghaladta az évi hétézetet. A 2000/2001-es tanévben összesen 721 hallgató szerzett fokozatot. Ez annyit jelent, hogy az összes nappali beiratkozott hallgatóra jutó sikeres védések száma a nappali hallgatók közel 16 %-a, a becsült teljes hallgatói létszámnak pedig alig több mint 10 %-a. Érthető módon mind a szám, mind az arány lassan emelkedő tendenciát mutat.

A magyar doktori iskolák helyzete

A magyar doktori iskolák erősségei között kell felsorolnunk a magyar tudósképzés nagy hagyományait, a nemzetközi színvonalú oktatói gárdát, a szellemi háttér koncentrációjából adódó előnyöket, a fokozott lehetőséget a multidiszciplinaritásra, az egyes doktori programok és iskolák közti átjárhatóság lehetőségét, az aktív részvételt a nemzetközi pályázatokban és az ösztöndíjakban, tanárcserékben, az oktatók kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerét, a jó graduális alapozást, az iskolarendszerű oktatás és az egyéni, tutorális vezetés összhangját, a tudományos

kutatás és az oktatás szoros kapcsolatát. A MAB tanulmány részletesen elemzi ezeket az erősségeket, ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy ezek a pozitívumok természetesen nem egyenletesen oszlanak el, nem mindegyik erősség van minden iskolában jelen.

Mivel a tanulmány célja elsősorban a magyar doktori képzés minőségének elemzése és a jelenlegi helyzet javítása volt, ezért sokkal részletesebben foglalkozik a *magyar doktori képzés gyengeségeivel*. A vita elején ezt többen szóvá tették, de általában egyetértés mutatkozott a gyenge pontok megítélésében akkor is, ha emberileg talán érthető módon, néhányan úgy gondolták, a gyengeségek az ő iskolájukra nem jellemzőek. S valóban, számos gyenge pont a doktori iskolák kis csoportjainál található csak meg. A tanulmány csak a konkrét vizsgálat alapján általánosítható jelenségeket emelte ki, ugyanakkor nem nevezett meg egy-egy konkrét iskolát, és természetesen nem állítja, hogy a negatív jelenségek mindenütt jelentkeznek.

Az alábbiakban a doktori iskolák gyengeségei közül csak néhányat emelek ki. Az iskolák többsége korábban már akkreditált programok egyesülése révén jött létre. *A programok együttműködése* azonban még sok helyen akadozik. Megjelentek új programok is, ezek egy része kitűnően illeszkedik be az iskola közös programjába, de nem kevés olyan van, ahol az új program gyenge színvonalú, létrejötté inkább köszönhető a kar vagy egyetem személyi viszonyainak, mint tudományos szükségleteknek vagy magas színvonalú tevékenységnek. Ez összefügg egy másik gonddal: a vezetés sok esetben erélytelen, nem meri felvállalni az alkalmatlanok elhárítását, azoknak kizárását, akik nem bizonyítottak. Igen kezdetleges az önértékelések színvonala. Nagy valószínűséggel ennek részben a MAB is oka, talán nem adott kellő segítséget az önértékelések

elkészítéséhez. De alapjában véve az önértékelések nem kis részében hiányzik a saját problémák feltárására való hajlandóság – talán attól való félelem miatt, hogy a gyenge pontok felmutatása árthat az intézmény, a doktori iskola presztízsének. Az önértékelések több esetben nem tudták elválasztani a külső, a doktori iskolától független korlátozottságot a belső, saját gyengeségből adódó gondoktól. Pedig a minőség biztosítása és fejlesztése csak ott lehetséges, ahol az érintettek maguk is tisztában vannak gyenge pontjaikkal és azok okaival. Azokat nem elfedni, hanem javítani akarják.

A vizsgálat és a viták során egyértelművé váltak a magyar *habilitációs rendszer gyengeségei*. Egyesek a vita során azt hangoztatták, hogy a habilitáció az oktatási képesség megmérésére kell hogy szolgáljon, mások úgy gondolták, hogy a habilitáció az oktatási és tudományos teljesítmény mérése ugyan, de az egyetem igénye a döntő és nem valamilyen külső szempontrendszer. Egyetértés volt ugyanakkor abban, hogy a habilitáció színvonala, ritka kivételektől eltekintve, fokozatosan süllyed, s hogy ezen a helyzeten valamilyen formában változtatni kell. A habilitáció kérdésében még további egyeztetésre lesz szükség az egyetemek, az Akadémia és a jogalkotásért is felelős Oktatási Minisztérium vezetői között. Egy területen azonban egyetértés látszik kibontakozni: a Magyar Köztársaságban csak egy tudományos mérce képzelhető el, olyan, amely egyre inkább közelít az európai, a nemzetközi mércehez, lehetőség szerint azzal azonos. A tudományos teljesítmény – megengedjük – bonyolult értékelése nem térhet el egyetemeinken és az Akadémián. Ezzel kapcsolatos az a vita, amely arról folyik, hogy a habilitációhoz, illetve az egyetemi tanári kinevezéshez kell-e az *Akadémia doktora* cím.

A MAB álláspontja a kezdetektől az volt, hogy itt a mérhető és megítélhető tudományos teljesítmény és nem a papír a döntő.

Ugyanakkor a testület úgy látta, hogy az *akadémiai doktori cím* odaítélésekor az Akadémiának egyelőre, kisebb kivételektől eltekintve, sikerült a cím odaítélésének tudományos feltételrendszerét kialakítania, és mind országosan, mind nemzetközileg elfogadtatnia és betartatnia. Ezért az akadémiai doktori fokozat, majd újabban a doktori cím meglétét úgy tekintette, mint egy már bizonyított teljesítmény elismerését. A doktori iskolák akkreditációja esetében ezért csak két dolgot vizsgált. Az akadémiai doktorok abból a tudományágból szereztek-e meg az akadémia doktora fokozatot (régebben), vagy abból a tudományágból írták disszertációjukat (újabbban) a doktori címért, amelyből a doktori iskolában vezető oktatói szerepet vállalnak. Másrészt azokban az esetekben, amikor a doktori fokozat megszerzése igen régen történt, hogyan alakult az illető tudományos teljesítménye a közelmúlt időben.

Míg a doktori iskolák jogi és akkreditációs környezete támogatja a *multidiszciplináris kutatásokat* és témákat, hiba lenne elhallgatni, hogy a valódi multidiszciplinaritás mellett nem kevés esetben jelentettek olyan multidiszciplináris iskolák is, amelyeket nem a közös téma, hanem az önálló doktori iskolák alapítására való elégtelenség hozott össze. A MAB ezekben az esetekben, ha a minimális feltételek megvoltak, a támogatás és figyelem politikáját folytatta. A testület ugyanis úgy gondolta, hogy a lehetőséget széles körben kell biztosítani, de az azzal visszaélőket időben előbb figyelmeztetni kell, majd ha ez nem bizonyul eredményesnek, akkor szigorúbb eszközökkel a minőség megvalósítására kell szorítani vagy akár meg is szüntetni.

Bár a doktori iskolák oktatói kara az ország legkiválóbb kutatói és tanárai közül kerülnek ki, a tanulmány rámutatott az *oktatói kar gyengeségeire is*. A problémák első csoportja azzal függ össze, hogy az egyetemeken nem rendelkeznek minden tudományágban elegendő számú, magasan kvalifikált oktatóval.

A szabályok szerint legalább hét minősített oktatóra van szükség egy doktori iskola alapításához. Ezek közül háromnak kell rendelkeznie a tudományok doktora fokozattal vagy címmel, s e háromból legalább kettőnek az egyetemmel teljesidejű foglalkoztatottsági viszonyban kell lennie. Ez annyit jelent, hogy a százötven doktori iskolának ezerötven „alapító” minősített oktatója kell hogy legyen. Az Akadémia köztestületének jelenleg több mint 11 ezer minősített tagja van, tehát az országban tízszer annyi tudományosan minősített van, mint amennyire a minimális feltételrendszer szerint a doktori iskolákban minimálisan szükség lenne.

A minősítettek korfája igen rossz. Álljon itt csak egyetlen adat: 2002-ben az akkor működő 145 doktori iskola vezetői közül negyvenegyen születtek 1939-ben vagy korábban. A doktori iskolákban való oktatás nincs korhatárhoz kötve, kiváló tudósaink életük végéig oktathatnak a doktori iskolákban, sőt a három „alapító” nagydoktor közül egy lehet hetven év feletti. Ugyanakkor a doktori iskola vezetője, hallgatólagosan átlépve a törvény által előírt hatvanöt éves korhatárt, az engedélyezéskor nem lehetett hatvanhét évnél idősebb, tehát legalább egy oktatósi ciklusig még az egyetem teljes munkaidőben foglalkoztatott egyetemi tanára. Ez pedig azt jelenti, hogy az elkövetkező három évben a magyar doktori iskolák közel 30 %-ában vezetőváltásra lesz szükség.

Az oktatói karnak is igen rossz a korfája, a középső generáció alacsony képviselete komoly gondokat okoz az egyetemeknek és a doktori iskoláknak. Ugyanakkor a minősítettek szakmai megoszlása sem követi a doktori képzés igényeit. E gondokon egyes egyetemek kétféle módon próbáltak segíteni. Egyrészt olyan személyeket szerepeltettek, akiknek szakmai színvonala ugyan jó volt, de aktív részvételük az oktatásban erősen problematikus. Bár a „papír” ezt mutatja, valójában az oktatásban nincsenek jelen,

„holt lelkek”. A másik típus „intercityoktatók” alkalmazása, egyes személyek több helyen bukkannak fel. A MAB a nyilvánvaló esetekben határozottan fellépett, de itt is a segítség és figyelem politikáját kívánja megvalósítani. Sok esetben ugyanis ez az indulás nehézségeit tükrözi. Az egyetem vezetői tisztában vannak avval, hogy záros határidőn belül ezen változtatniuk kell a minőség érdekében is. Amennyiben azonban ez nem következik be, a MAB intézkedni fog. A probléma azonban ennél tágabb. A magyar tudományos utánpótlás fejlesztése az ország, a tudás alapú társadalom és európai jó szereplésünk elengedhetetlen előfeltétele.

S itt rögtön szembesülünk a *hallgatókkal kapcsolatos problémákkal*. Bár vannak törekvések a doktorandusz hallgatók létszámának emelésére, nagyjából egyetértés alakult ki abban, hogy nem a hallgatók létszámát, hanem az ösztöndíjas helyek számát kell emelni. Ebben még a vitában igen aktív részt vállalt Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) is egyetértett. Az a benyomás alakult ki ugyanis, hogy különböző formákban a doktorátusra készülő hallgatói létszám további emelése a színvonal csökkenéséhez vezetne. Ez természetesen országos és általános helyzet, elképzelhető, hogy egyes tudományágakban a hallgatók legjobbjai közül néhányan nem kerülnek be a doktori képzésbe, de nem ez a helyzet a jellemző. Sokkal inkább azt találtuk, hogy számos, kiemelkedően tehetséges diák nem a doktori iskolát, hanem jóval magasabb jövedelmet ígérő pályát választ.

Ugyanakkor fel kellett figyelniünk a doktorandusz *hallgatók igen magas lemorzsolódási arányára*. Itt a doktori iskolák két teljesen eltérő utat választottak. Egyes iskolák, egyébként sok esetben megengedhetetlen arányban, igen sok hallgatót vettek fel, akik nagy része természetesen önköltséges. De a színvonalat általában tartván ezek töredéke jut el az abszolutóriumhoz, s még keveseb-

ben a fokozathoz. Más iskolák csak a legjobbakat veszik fel, s közülük igen sokan jutottak már el a fokozathoz, s várhatóan még többen fognak. Elfogadva azt, hogy a minőség szempontjából a nagyobb mennyiségből történő szűrésnek lehetnek előnyei is, a MAB az első típusú esetben mégis komoly veszélyeket lát. Egyrészt világos, hogy a kirívóan magas létszámnak anyagi okai vannak, másrészt nyilvánvaló, hogy az oktatók nem tudnak érdemben ennyi hallgatóval körültekintően foglalkozni. Éppen az kerül veszélybe, amit céloz, a legjobbak kiválasztása.

A hallgatókkal kapcsolatos gondok közül kiemelném a *doktoranduszok terhelését*. A MAB egyetértett azzal, hogy a hallgatók vegyenek részt az oktatásban, hiszen tanítva is tanulunk, de néhány helyen az ezzel való gondos gazdálkodás helyett a visszaélés jeleit tapasztaltuk. Az oktatóknak e területen kiszolgáltató hallgatók sok helyen kétségbe vonták egy felmérés adatát, miszerint a hallgatóknak csak 10 %-a oktat heti négy óránál többet. A többi szerintük egyszerűen rejtve marad. Vizsgálni kell azt is, hogy az oktatott tárgy tematikája mennyire kapcsolódik a hallgató doktori témájához. Pozitív tapasztalat ugyanakkor, hogy a doktoranduszok aktívan részt vesznek a pályázatok előkészítésében és a szakhoz tartozó informatikai tevékenységben, ami, ha jelentős időráfordítást igényel is, jó befektetés a magyar tudomány jövőbeli versenyképességébe.

Bár a doktori fokozat elnyeréséhez két nyelv valamilyen fokú ismerete szükséges, a vizsgálat arra mutat rá, hogy a doktorandusz *hallgatók nyelvismerete* területén még igen sok a tennivaló. A formai követelmények (egy középfokú és egy alpfokú nyelvvizsga) természetesen teljesülnek, de ezek szintje nem mindig elegendő. Aggályos a nemzetközi tudományos közéletben való részvételre való nyelvi felkészítés színvonala. A társadalomtudományokban a hallgatók kétharmadának van legalább egy felsőfokú

nyelvvizsgálója, a többi tudományterületeken ez csak egyharmad. Azonban a papírral igazolt nyelvi készségek és a tényleges szükségleteknek megfelelő ismeretek között is sok esetben jelentős távolság van. Ezen mindenekelőtt a külföldi részképzés segíthet.

Igen egyenetlenek a *doktori fokozathoz megkövetelt teljesítmények*. A doktori fokozat elnyerésének feltételeként többek között általában három–öt publikációt írnak elő az egyetemi, kari és doktori iskolai szabályok. A legsúlyosabb gondokat azonban nem is a számszerűség, hanem a minőség területén találtuk. Több tudományágban a doktori iskolák vezetői eddig még nem tudtak megállapodni abban, hogy mely nemzetközi reputációjú és referált folyóiratban történt publikációt fogadják el a doktori fokozat követelményének teljesítéséhez. A következő oktatási év egyik fő feladata lesz ezeknek a listáknak összeállítása és elfogadása. Különösen a társadalom- és humán tudományokban igen sok az alkalmi kötetekben történt publikáció, például a tanárok évfordulóira írt ünnepi kötetekben, ahol nem minden esetben ügyelnek a publikáció újdonságára, színvonalára. A kérdés természetesen nem az, hogy ilyenekre szükség van-e (ez lehet egy másik vizsgálat tárgya), hanem hogy az ide írt cikkeknek milyen a színvonala. Sok gond van az idegen nyelvű publikációk körül is.

A vita során többen felvetették, hogy *a három év általában kevés* a doktori fokozat megszerzéséhez. Ebben egyetértés van, de a tanulmány kimondja: „Nincs szükség a hároméves doktori tanulmányi idő meghosszabbítására. A legjobbak számára predoktori ösztöndíjat kell biztosítani.” Bár a predoktori ösztöndíj kérdésében egyetértés van, vitatott az ösztöndíj odaítélésének, illetve finanszírozásának módja. Ebben az ügyben az illetékeseknek összefolytatniuk kell az egyeztetést.

Nincs mindenütt minden rendben a *vizsgák* körül. A vizsgák természetesen nyilvánosak, mégis ritkán tapasztaltuk, hogy a más

egyetemen azonos tudományágban tanuló doktoranduszok elmennének egymás védésére. Nem is annyira az információ vagy az idő hiánya a fő ok, mint inkább az, hogy vezetőik nem követelik meg tanítványaiktól, hogy elmenjenek. A vizsgákkal, védésekkel kapcsolatos másik gondra több hozzászóló is felhívta a figyelmet. Fenyegét a belterjesség, annak ellenére is, hogy a vizsgabizottságba a szabályok szerint meghívunk külső tagot. Többen felvetették az angliai független vizsgabiztosi rendszer magyarországi bevezetésének kérdését.

A doktori iskolák *minőségbiztosítási rendszere* kialakulóban van. Az ideális állapot természetesen egy jól működő minőségbiztosító rendszer lenne, amelyet a MAB részletes ellenőrzés helyett csak kívülről ellenőriz és hitelesít. Jelenleg ennek alapjait fektetik le az egyetemek, s az ideális állapothoz még hosszú út vezet.

A lehetőségek

A lehetőségek közül a tanulmány kiemeli a valódi *multidiszciplinaritás* lehetőségét. Nemcsak az egyes doktori iskolákon belül, hanem közöttük is megvalósítható a hallgatók sokoldalú oktatása, közös témák kutatása.

Nagyon fontosnak tartotta a tanulmány, hogy a szakmai oktatás mellett erősödjék az *általános műveltségi alapok* lefektetése is. Közös tudományfilozófiai kurzusok, logikai, etikai vagy kultúrtörténeti témák gazdagítják a doktorképzést, s ebben nagy lehetőségek nyílnak az új, doktori iskolai rendszerben.

Az egyes doktori iskolák új lehetőségeket nyitnak az egy-egy tudományágon belüli *együtműködésre*, még akkor is, ha a doktori iskolák között verseny alakul ki. Másfajta együtműködésre van lehetőség az egyetemen belül a különböző tudományágak között valamint nemzetközi területen is. A doktori képzés már az oktatásnak az a szintje, ahol a diák nemcsak a tanárától, hanem a másik diáktól is sokat tanulhat.

Szinte végtelen lehetőségek nyílnak az *új információs technikák* felhasználására. Ezek bevonása a doktorképzésbe folyamatosan történik, a doktori iskola, illetve az egyetem doktori iskoláinak együttese igen alkalmas keret ezek alkalmazására.

A közös pályázatokban való részvétellel a doktori iskolák alkalmasabbak, mint a felaprózott doktori programok voltak. Az iskolák részvételével megalakuló konzorciumok nagyobb eséllyel pályázhatnak mind az itthoni, mind a közös európai kutatástámogatásra.

Veszélyek

Nagy figyelmet szentelt a tanulmány a doktori képzést fenyegető veszélyeknek. A veszélyek, a képzést gátló tényezők között is első helyen állnak az anyagiak. A tanulmány megállapítja, hogy az utóbbi időben a doktori képzésre és az egy hallgatóra fordított *állami pénzeszközök reálértékben jelentősen csökkentek*. Ehhez járul, hogy a meglévő pénz hatékony elosztását is több szabály korlátozza vagy nehezíti. Néhány egyetemen megengedhetetlenül magas a központi elvonások aránya. Joggal hívták fel a vita során a figyelmet arra, hogy a harmadik forrás, vagyis a vállalati pénzek bevonása mindkét részről vontatottan halad. Ez érinti a doktori iskolák mögött álló kutatásokat is. Az anyagi keretek túlzott szűkösége nem teszi lehetővé a külföldiek érdemi bevonását a minőség megítélésébe, pedig erre a minőség objektív mérlegelése miatt is szükség lenne.

Mindezek elősegítik a *kontraszelekción*. A tanulmány leszögezi, hogy a doktori képzés akkor jó, ha a legjobbak tanítják a legjobbakat. Az anyagi feltételeknek még közép-európai viszonylatban is rossz aránya (a GDP-hez viszonyított alacsony támogatások) a legtehetségesebbek elvándorlását okozzák, s ez a trend az európai uniós tagságunkkal csak növekedni fog. Mindez komolyan veszélyezteti a doktori iskolák minőségét.

Veszélyezteti a minőséget a *mennyiségi szemlélet előtérbe kerülése* is. A megfelelő minimuma mérhető, de a kiválóságot nehezen vagy sehogyan sem lehet számszerűsíteni. A hallgatói létszámtól függő finanszírozás torzító hatású. A teljesítményeket természetesen mérni kell, mert valamilyen objektivitásra szükség van, de a kollégák, a *peerek* mérlegelését nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Nehezíti az értékelést a *rövid és a hosszú távú érdekek ellentéte* is. Egy most doktori kurzusra beiratkozó hallgató négy-öt év múlva lép a tudás piacára. S olyan kutatásokban fog részt venni, amelyek akkor indulnak és további öt-tíz évre szólnak. A tegnapi és tegnapi piaci igények akkorra már régen megváltoztak. Ezért a piaci igényeket más-képpen kell felmérni és elemezni, ha a tudós-képzés kimenete szempontjából tesszük ezt, mint ha azt a mai igények szempontjából a szakképzés számára végezzük el.

Veszélyezteti a doktori képzések sikerességét az *egyre növekvő adminisztráció, a merev tudományági beosztás*. Tudjuk, a kutatás sok szempontból tudásiparrá vált. De ha az egyik invenció, a kiemelkedő tehetőség, az innováció nem maradhat meg, s elnyomja az üzemszerűség, akkor veszélybe kerül a tudomány és különösen az utánpótlás sikeressége.

A teendők

A konkrét elemzés természetesen kirajzolja a konkrét teendők körvonalait is. A tanulmány részletesen elemzi, hogy mit kell az egyes szereplőknek tenniük. S a vita során ezekkel, legalábbis elvben, az érintettek egyet is értettek.

A doktori iskolákon belül is megvalósítható teendők közül megemlíteném a doktori iskola vezetőinek és vezető oktatóinak kiemelt anyag megbecsülését, az iskolák műhely jellegének, csoportmunkájának megerősítését, a hallgatók készségeinek fejlesztését, a hallgatók fokozottabb bevonását a

minőség biztosításába, a nyilvánosság és a nemzetközi kapcsolatok bővítését.

A Magyar Akkreditációs Bizottságnak egyszerűsítene kell eljárásait, csökkentenie kell a doktori iskolák adminisztrációs terheit. Ugyanakkor követnie kell a végleges akkreditáció során adott ajánlások sorsát, s ott, ahol ez szükséges, közbe kell avatkoznia. A következő tanévben az érintetteknek ki kell dolgozniuk a tudományágak követelményrendszerét. Ezt a MAB-nak segítenie kell. A MAB rendszeressé teszi a doktori iskolák ciklikus vizsgálatát, és elkezdti az azonos tudományághoz tartozó doktori iskolák országos értékelését, elsőknek a *történettudomány* és a *pszichológia* területén.

*A kormány*nak mindenképp a doktori képzés finanszírozását, annak szintjét, eszközeit és jogrendszerét kell felülvizsgálnia és megfelelő intézkedéseket hoznia. Szükség lesz a doktori képzést érintő jogszabályok, valamint a tudományági beosztást előíró kormányrendeletek áttekintésére is. Alapjaitól kezdve újra kell gondolni a habilitáció kérdését, beleértve azt a javaslatot, hogy a habilitáció a végleges egyetemi kinevezés feltétele legyen, vagy akár az intézmény esetleges megszüntetését is. Összhangba kell hozni az egyetemek kutatási támogatását és a doktori képzés támogatását.

A Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsának és osztályainak, elnökségének egyfelől és a Magyar Akkreditációs Bizottságnak másfelől tudományáganként összhangba kell hozni a tudományos teljesítmény értékelésének rendszerét. E követelményrendszerek kidolgozásánál abból kell kiindulni, hogy Magyarországon csak egyfajta, egységes tudományos követelményrendszer létezhet. Az egységes követelményrendszert azonban differenciálni kell a célok (kutatók nevelésére való alkalmassága, kutatói alkalmasság, tudományos teljesítmény, kitüntetésre való előterjesztés, képvi-selectorre való alkalmasság, kompetencia elis-

merése), illetve szintek (PhD, habilitáció, állás, vezetői beosztás, akadémiai előmenetel, doktori cím, akadémiai tagság) és az egyes szakmák sajátosságainak figyelembevételével. Az Akadémiának jelentős szerepe van az egyetemen működő kutatócsoportok fejlesztésében, a kutatási pályázatok összehangolásában. Fontos teendők vannak a tudományos ösztöndíjrendszer továbbfejlesztésében és a tudományos utánpótlás hosszú távú tervezésében.

A magyar doktori iskolák jövője

Összefoglalva a magyar doktori iskolák helyzetéről és a teendőiről szóló elemzést, megállapítható, hogy az elemzés fő és alapvető megállapításairól konszenzus született. Ha az egyetértést aktív és közös cselekvés követi, akkor a magyar doktori képzés számára egyedülálló kilátások nyílnak.

A hallgatók olyan környezetbe kerülnek, ahol elsajátíthatják a kritikus gondolkodás, az újítókészség és a közös munka eszközeit, ilyen irányú készségeiket európai szintre fejleszthetik. Olyan tudást sajátíthatnak el, amely szakmájukban a legkiválóbbak számára fenntartott úton indíthatja el őket. Olyan oklevelet fognak kapni, amely versenyképes lesz nemcsak a magyar, hanem az európai piacon is. Képessé fogja tenni őket arra, hogy tanáraik nyomába lépjenek, s megfelelő időben átvegyék a szakma és az oktatás irányítását.

A doktori iskolák megfelelő vezető személyiségek irányítása mellett valódi *tudományos műhelyként* fejlődnek, illetve ilyen műhelyekké válnak, ahol sikerül megvalósítani az oktatás, az utánpótlás nevelése és a kutatás egységét. Ezek a doktori műhelyek az egyetem elitjét koncentrálnak, teljesítményük meghatározó lesz mind a szakma, mind az egyetem jövője szempontjából. E doktori iskolák vonzóvá válnak nemcsak a saját egyetemről kikerülő diákság legjobbjai, hanem az ország, az európai és az Európán kívüli térségek fiataljai számára is.

A doktori iskolák között *munkamegosztás, együttműködés* és egészséges *verseny* fog kialakulni. A magyar doktori iskolák sok szempontból lépéselőnyben vannak az európai doktori iskolák rendszerében. Ezt is kihasználva hasznos együttműködés alakulhat ki részben munkamegosztási, részben közös oktatási és kutatási célból. Ennek előnyei beláthatók. Mindenekelőtt a hallgatók minél nagyobb számmal fognak más, európai egyetemeken részképzésben részesülni, oktatóink ott oktatni, de hallgatók fognak hozzánk jönni, professzorok nálunk oktatni. Mindennek egyik eredménye lehet, hogy a doktorandusz hallgatók más európai egyetemekkel közösen jegyzett diplomát kapnak. A tervek szerint ott, ahol több ország doktori iskolája ad ki egy közös diplomát, az már az Európai Unió által elismert *európai doktori diploma* lehet.

A doktori iskolák *minőségét* a szakmák, a tudományágak maguk fogják biztosítani, s cserébe a doktori iskolák biztosítják majd a szakmák, tudományágak minőségét. A MAB ebben fokozatosan egyre kisebb szerepet fog kapni. Elkerülhetetlen lesz ugyanakkor a doktori iskolák állandósuló nemzetközi megméréstetése.

A minőséget fogja biztosítani a *kiválósági helyek* (iskolák, programok) kialakuló rendszere. Ennek követelményrendszerét, pályázati eljárását a doktori iskolákkal együtt kell kidolgozni. A magyar kiválósági helyek azután bátran vehetnek részt az európai kiválósági helyek pályázatain.

A doktori iskolák *az egyetem büszkeségei*, az egyetemi azonosságtudat központi elemei lesznek, és értékükhöz anyagi következmények is kötődnek majd. Az egyetemek többet fognak áldozni a doktori iskolákra, onnan nem eszközöket fognak elvonni, hanem újakat fognak oda koncentrálni. Ha szükséges, külső források bevonásával is megteremtik a doktori iskolák oktatóinak anyagi elismeréséhez szükséges kereteket

és alapokat. Tiszteletben tartják a doktori iskolák autonómiáját, ugyanakkor számon kérik az eszközökkel és személyekkel való optimális gazdálkodást. Felügyelik az eljárások jogszerűségét, anélkül, hogy azok alkalmazásába beleszólnának. Az egyetemi doktori tanácsok a szabályozás eszközeivel gyakorolják a szakmai felügyeletet. Ugyanakkor figyelemmel kísérik az esetleges minőségi hullámzásokat, a negatív tendenciákra, ha szükséges, időben felhívják a figyelmet. Az egyetemi doktori tanácsok gyűjtik és elemzik, és szükség esetén továbbítják az Országos Doktori és Habilitációs Tanácshoz a doktori iskolák napi működésével kapcsolatos tapasztalatokat, javaslatokat.

A doktori iskolák a tudománypolitikai irányítás számára *stratégiai fontosságú helyekké* válnak. Itt képezik a tudományos utánpótlást, és a kutatóintézetek mellett, azokkal szorosan együttműködve itt folynak a jövőt meghatározó kutatások is. A doktori iskolák hálójának segítségével nélkülözhetetlen a nemzetközi, így az európai kutatási térségbe való bekapcsolódáshoz. Az ország előtt álló nemzeti távlati feladatok megvalósítása lehetetlen a doktori iskolák aktív közreműködése nélkül. Ezért a tudománypolitikának jelentős erőforrásokat kell a doktori iskolákhoz rendelnie. A tudományos pályázatok elbírálá-

sában, a támogatások elosztásában a doktori iskoláknak maguknak is fontos szerepet kell játszaniuk. Ez csak akkor lehetséges, ha a magyar doktori iskoláknak kellő érdekérvényesítő képességük van. Ehhez pedig meg kell teremteni a megfelelő eszközöket.

2004-ben Magyarország csatlakozik az Európai Unióhoz. A csatlakozó hozományunk legértékesebb része az a szürkeállomány, amely a kiművelt magyar emberfőkben jelen van. A tudásalapú társadalom megteremtése lehetetlen a tudósok teljesítményére alapozott új és megújulni képes tudás nélkül. A tudás megújulásának és megújításának egyik kiemelkedő színhelye a doktori iskola. Ugyanakkor az Európai Unió teljesítményünk alapján fog minket a központi támogatások nagyobbik felében részesíteni. Az európai támogatásoknak egy része éppen a doktori képzésben való részvételt, a közös európai doktori képzést és a közös diplomákat fogja sajátos eszközeivel támogatni. A támogatást azonban szigorú minőségi feltételekhez fogja kötni. Ezek teljesítése révén fognak a magyar doktori iskolák az európai oktatási és kutatási térség aktív részévé válni.

Ez az út nem automatikus. Szükség van minden szereplő közös munkájára és együttműködésére.

